

وقفنامه پنچ دکان در زنجان به نیت اصحاب کساء (دوره مظفرالدین شاه قاجار)

پرستو قاسمی اندرود^(۱)

چکیده:

بدون شک نسخ خطی و آثار مکتوب گذشتگان و پیشینیان را باید گنجینه‌ای بس گرانبها دانست. اسناد تاریخی به عنوان مستندات و مکتوبات وقایع گذشته را بی هیچ کم و کاستی در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد. در این میان وقفنامه‌ها به جهت ارزش تاریخی، هنری، اجتماعی و جامعه‌شناسی جایگاه ویژه‌ای دارند. انگیزه وقف را در واقفان می‌توان به دو بخش تقسیم کرد: افرادی که مالی را وقف کرده‌اند یا توجه به بهبود وضع اجتماعی و رفع احتیاجات عمومی داشته‌اند یا طلب مغفرت و دعای خیر برای خود و داشتن آخرتی بهتر بودند. از نظر متون ادبی نیز وقفنامه‌ها دارای اهمیت ویژه‌ای هستند و حاوی نثر و نظم‌های عربی با مضامین و پندهای اخلاقی که در نوع خود بی نظیر و قابل تأمل است. وقفنامه مورد مطالعه به ابعاد ۷۰×۳۶ سانتی متر با خط زیبای نسخ و شکسته نستعلیق در ۲۱ سطر به رنگ مشکی و قرمز نگاشته شده و در سال ۱۳۱۷ هـ. ق برابر با حکومت مظفرالدین شاه قاجار تنظیم شده است. در این سند ۳۶ نفر مهر بر سندیت وقفنامه زده‌اند که در بین آنها تعدادی از افراد سرشناس و معروف زنجان همچون ملک التجار، امین الرعایا، اعتضاد دفتر، امین دفتر، محمد هاشم الشریف، عاصم السلطان و ... دیده می‌شود. واقف، اسداله خان یاور توپخانه از خاندان استاجلو زنجان، تعداد پنچ باب دکان خود را به نام اصحاب کساء وقف نموده که صرف تعزیه داری، امور ایام دهه عاشورا، تعزیه امام حسن مجتبی علیه السلام در ماه صفر و ... گردد.

کلید واژه‌ها:

موقوفات زنجان، وقف دکان، اصحاب کساء، اسداله خان یاور توپخانه، قاجار.

در ابتدا به جهت این که واقف، پنج دکان خود را به نام اصحاب کساء علیهم السلام وقف نموده، اشاره مختصری به اسرار حدیث شریف کساء می‌نمایم و سپس به بازخوانی وقفنامه مذکور و هاشم مربوطه می‌پردازم.

اسرار حدیث کساء:

یکی از رمزهای بزرگ حدیث کساء، معرفی جایگاه والای حضرت فاطمه زهرا علیها السلام است. در بخشی از حدیث، زمانی که جبرئیل امین از خداوند متعال می‌پرسد این پنج نفری که این همه فضائل دارند و آسمان‌ها و زمین و همه موجودات به برکت وجود آن بزرگواران خلق شده، چه کسانی هستند؟ خداوند پاسخ می‌دهد: «هُمُ فَاطِمَةُ وَأَبُوهَا وَبَعْلُهَا وَبَنُوها؛ آنان: فاطمه، پدر، شوهر و فرزندان‌ش هستند».

این عبارت نشان دهنده جایگاه والا و شناخته شده حضرت زهرا علیها السلام در آسمان‌ها و در میان فرشتگان الهی است. در این حدیث، با وجود چهار شخصیت بزرگ، یعنی وجود مبارک پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، حضرت علی علیه السلام، امام حسن علیه السلام و امام حسین علیه السلام، وجود مبارک حضرت زهرا علیها السلام محور اصحاب کساء معرفی شده‌اند که آسمان‌ها و زمین و آنچه در آن‌هاست به طفیل وجود مبارک آن‌ها خلق شده است. این معنا در دیگر احادیث ائمه هدی علیهم السلام نیز وجود دارد. در حدیثی قدسی، خداوند تبارک و تعالی، خطاب به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

«لولاک لما خلقت الأفلاک و لولا علی لما خلقتک و لولا فاطمة لما خلقتکما؛ اگر برای تو نبود، افلاک را خلق نمی‌کردم و اگر برای علی علیه السلام نبود، تو را خلق نمی‌کردم و اگر برای فاطمه علیها السلام نبود، شما را خلق نمی‌کردم».

این حدیث شریف نیز، نشان از نقش محوری حضرت فاطمه علیها السلام در عالم هستی دارد.

بازخوانی وقفنامه:

هوالواقف علی الضمائر و سرائر

۱/ بسم الله خير الاسماء الحمد لله رب العالمين و الصلوه و السلام على اصحاب العبا النجباء الخمسه اشرف و الخلايق محمد وصيه على و بنيه فاطمه و الحسن و الحسين عليهم السلام الذين

۲/ قال الله تبارك الله في حقهم و عزتي و جلالى انى ما خلقت سماء مبينه، و لا ارضاً مدحيتةً، و لا قمراً منيراً و لا شمساً مضيئه (۲) و لا حلکم و سائر على الائمة من لدن مصاييح الدجى و اعلام الهدى و عليهم الله صلوات الله الارض و السماء

۳/ بعد الحمد و الصلوه غرض از چهره آراسته اين صفحه و نگارش اين كلمات موقوفه فرح افزا و به موجب تحرير اين زاد المعاد يوم الجزا آنکه نظر بمضمون خوش مشحون الدنيا مزرعه الاخره براى هر فردى

۴/ از افراد نیز نوع انسانی که دارای عقل و القان است بجهت ملاحظه استخلاصی روز جزا و از اعمال حسنه و احسان و وقف و عقارات که از جمله باقیات و صالحات است و ثواب آن على الاستمرار عاید واقف عالی درجات بوده و هست بجهت خود در حال

۵/ قراردادده در يوم المعاد موجب اجر جزیل و ثواب جمیل بشود فقال لا دارللمرء بعدالموت يسكنها، الا التى كان قبل الموت بانيتها، فان بنيتها بخير طاب مسكنها، و ان بناها

۶/ بشر خاب ناويها فعليها ملاحظه در حال تحرير توفيق حضرت سبحانى و تايد ربانى شامل حال خجسته سال مقرب الخاقان معتمد السلطان اسداله خان ياور توپخانه (۳) ابن مرحمت و مغفرت انتساب حاجى محمد شريف خان زنجانى گردیده در حالت

۷/ صحت و اختيار که اقاوير شرعيه از او ممضى و نافذ بود وقف موبد شرعى و حبس مخلد اسلامى نمود همگى و تمامى مساحت پنج ششدانگ پنج باب دکاکين

جدید البناء که متصل و ملصق^(۴) بیکدیگرند در راسته جدید الاحداث خود واقف
۸/ موفق واقع شده با جمیع توابعات شرعیه و لواحق عرفیه آنها علی حسب تعیین
بحدود اربعه و علی حسب تعیین بموقوف علیهم مست بهر یکی از دکاکین و علی
حسب المصرف و سوق^(۵) و امکان و المولی الشرعی چنانچه تفضیل همه اینها
در ذیل محرر است

۹/ و این پنج باب دکان محدود را با اسم وقفیت اسماء مبارکه طیبه انوار خیمه
اصحاب کساء نامید بعباره واضحه یک باب آنها را که در ذیل تعیین خواهد شد به
جهت فقرای از اثنا عشریه وقف نمود و ثواب آنرا نثار و انثار مرقد

۱۰/ منور و روح مطهر حضرت خیر البشر و شافع یوم المحشر عقل کل و هادی
سبل حضرت خاتم النبیین ابوالقاسم محمد رسول الله ﷺ نمود و من جمله یکباب
ششدانگ ثانوی را وقف فقرای شیعه اثنا عشریه نمود که صرف افطار ماه مبارک
رمضان شود

۱۱/ و ثواب آنرا مفوض و مرجوع و هدیه نمود بروح منور وصی بلا فصل پیغمبر
نفس الرسول سیف اله السلول معیار الرد و القبول الذی الشمس عن الارض مطلوب
کل طالب علی ابن ابیطالب و من جمله یکباب ششدانگ ثالثی را وقف و مستحقین
سادات

۱۲/ ذوی العز و الاحترام نمود و ثواب آنرا بروح پرفتوح انسیه حوراء ام الائمه
الشفاء النجباء بنت خیر الانبیاء الطاهره المطهره فاطمه زهرا ع هدیه داشت و من
جمله در باب ششدانگ رابعی و خامسی را بجهت تعزیه داری و دهه عاشورا و دهه
۱۳/ آخر ماه صفر وقف قرار داد و ثواب اینها را تفویض نمود بروح مقدس و
منور سیدی شباب و هر آنچه ریحانتی رسول الله الحسن و الحسین صلوات اله و
سلامه علیهما که یک باب دکان رابعی در تعزیه حضرت حسن مجتبی در ماه

۱۴/ صفر صرف شود و یک باب دکان ششدانگ خامسی در عزای سید مظلومین
در دهه عاشورای محرم صرف شود ثواب اینها را برای خود و والدین اثلاثاً قرار داد و

تفضیل همه اینها و حدود اربعه آنها از قرار تفضیل ذیل است با مشروط مسطوره ذیل
 ۱۵/دکان موقوفه متعلق بحضرت رسول اله ﷺ زیاده از یک تومان متولی ماذون
 نیست یکدفعه بقراء بدهد محدود ذیل است

شرقیاً دکان خود واقف و اوسط خان سرهنگ، غربیاً دکان موقوفه حضرت
 امیرالمومنین علیه السلام،

جنوبیاً دکان حاجی محمد و حاجی آقای زنجانی، شمالیاً راسته بازار جدید
 البناى واقف

دکان موقوفه متعلق به حضرت امیرالمومنین صلوات اله و سلامه علیه محدود
 بحدود اربعه ذیل است

شرقیاً دکان موقوفه متعلق به حضرت رسول اله ﷺ، غربیاً دکان موقوفه متعلقه به
 حضرت صدیقه طاهره فاطمه زهرا،

جنوبیاً ایضا و دکاکین حاجی محمد و حاجی آقا، شمالیاً ایضا راسته
 جدید الاحداث واقف موفق

۱۶/دکان موقوفه متعلقه به حضرت صدیقه طاهره که باید متولی زیاده از یک
 تومان یکدفعه مستحقین راحت ندهد محدود ذیل است

شرقیاً دکان موقوفه حضرت امیر المومنین، غربیاً دکان موقوفه حضرت حسن
 مجتبی،

جنوبیاً حاجی میرزا علینقی، شمالیاً راسته بازار جدید البناء واقف
 دکان موقوفه متعلق به حضرت حسن مجتبی صلوات اله علیه محدود محدود

اربعه ذیل است
 شرقیاً دکان موقوفه حضرت فاطمه زهرا علیه السلام، غربیاً دکان موقوفه حضرت سید

الشهداء
 غربیاً ایضاً دکان حاجی میرزا علینقی، شمالیاً ایضاً راسته جدید الاحداث واقف

موفق

۱۷/ دکان موقوفه متعلق به حضرت سید الشهداء روحی و روح العالمین له الفداء محدود بحدود ذیل است

شرقیاً دکان موقوفه حضرت حسن مجتبی، غربیاً دکان ملکی خود واقف موفق جنوبیاً دکاکین حاجی محمد و میر بهاء الدین، شمالیاً ایضا راسته جدید الاحداث واقف ایده اله

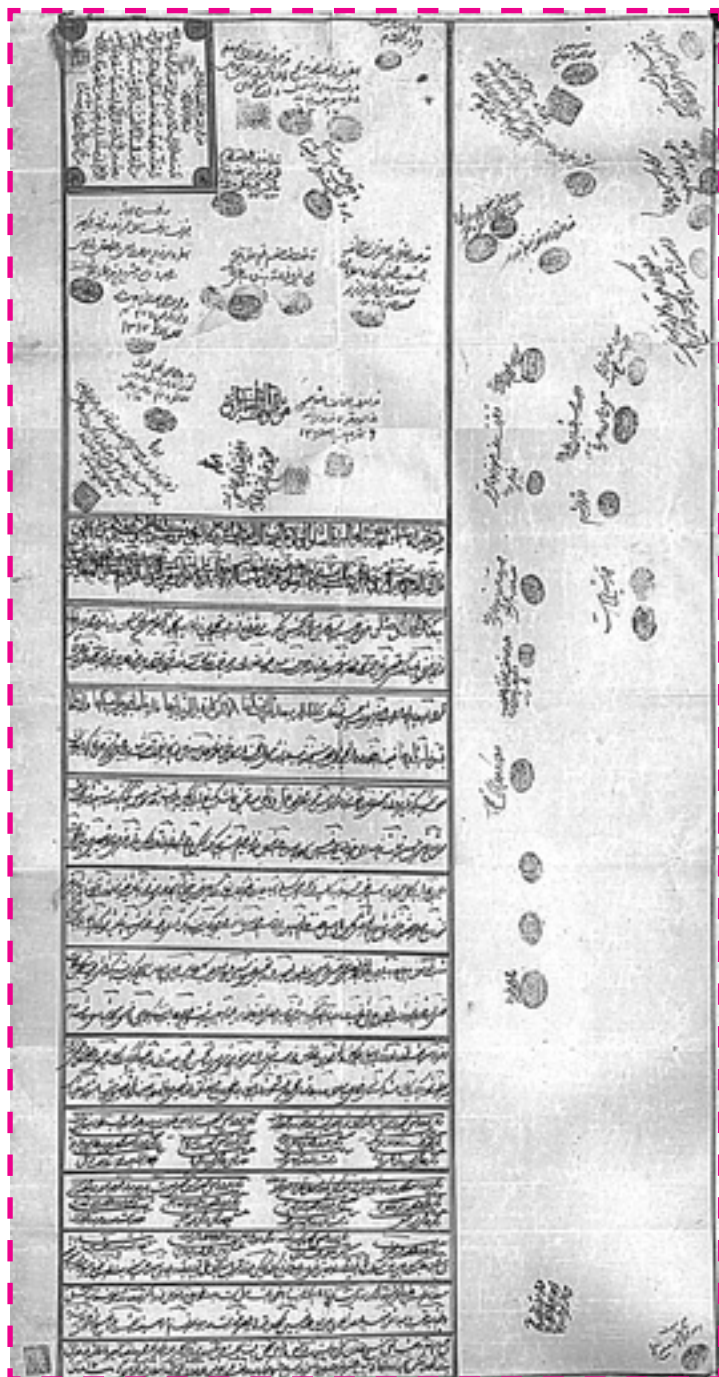
و مبلغ پنج تومان از بابت وجه اجاره مساحات مسطوره حق التولیه قرار داد بعبارت آخری در هر سالی از هر یکی از دکاکین موقوفه متولی مبلغ یک تومان حق التولیه بردارد و همه ساله منافع مساحات معینه بعد از صرف مخارج تعمیر در مصارف مشخصه معینه

۱۸/ مسطوره صرف و خرج شود بشروط مذکوره و تولیت آنها مادام گونه حیاً با خود واقف موفق است و بعد از خود مرجوع و مفوض نمود باکبر اولاد ذکور خود نسلاً بعد نسل

۱۹/ و عقباً بعد عقب و بعد از انقراضهم با عدل علمای بلده زنجان و در تعیین مکان متولی هر عصر مختار است در هر جا صرف نماید و صیغه وقف عالی النهج الشرعی جاری شده

۲۰/ جمیع شرایط وقف علی النهج القانون الشرع المستطاب از قبض و اقباض تحقق یافت بحیث لایباع و لا یوهب و لا یجری علیه احکام الملکیه فمن بدله بعد ما سمعه فانما ائمه علی الذین

۲۱/ بید لونه فکان ذلک تحریراً و وقوعه فی سابع عشر جمادی الاولی من شهرور سابع عشر و ثلثمائه بعد الف من الهجره النبویه علیه الاف و التحیه و الثناء مطابق سنه تنگوزئیل^(۶) ترکی سنه ۱۳۱۷

هامش:

١. هوالواقف على الضمائر و السرائر، بسم الله الرحمن الرحيم، قد صدور الاقارئ الاعتراف من الواقف الموفق لمرضات الله و ابتغاء وجهه وفقه الله تعالى بحدفيرما نمى اليه من الواقف للمساحات المعينه و العمل به و ساير ما شرعه و عنه من البدايه الى النهايه حسبما سطر حرره الاحقر الداعى فى سنته ايام بقيت من شهر جمادى الاولى من الشهور المنتظمه فى سنه ١٣١٧، مهر بيضى شكل باقلم نستعليق، نصرالله

٢. هوالواقف على السرائر اعترف الواقف الموفق المحترم زادالله توفيقه و عمر بكافه سطر فى الورقه من الواقف العمل به حسبما فصل و رقم لدى الاحقر فى رابع و عشرين من شهر جمادى الاولى سنه ١٣١٧، مهر بيضى شكل باقلم نستعليق، ضياء الدين ابن محمد رحيم

٣. اقل السادات اقرار شنيدم، مهر بيضى شكل باقلم نستعليق، محمد الحسينى

١٣٣

٤. اعترف الواقف المويد بجميع ما رقم بما الورقه لدى فى غره شهر جمادى الثانى ١٣١٧، مهر بيضى شكل باقلم ثلث، العبد الراجى جليل ١٣١٠

٥. قداعترف الواقف الموفق المعظم بماسطر فى الورقه لدى الاقل فى تاريخ المتن، الملك لاله الا الله الحق المبين محمد حسن

٦. قداعترف الواقف المحترم الموفق بتوفيق الله بتمام ما نسب اليه فى الورقه لدى ٢٦ جمادى الاول ١٣١٧، مهر بيضى شكل باقلم ثلث، عبده الراجى احمد الحسينى

٧. اقل السادات اله بر وقفيت اقرار شنيدم، مهر بيضى شكل باقلم نستعليق، ملك التجار

٨. قد اعترف الواقف المكرم فى الورقه لدى فى ٢٧ شهر جمادى الاولى ١٣١٠،

مهر بيضى شكل باقلم ثلث، هدايت الله الموسوى

٩. قد اعترف المعظم المحترم الموفق بتوفيق اله بجميع ما نمى اليه فى الورقه لدنيا

فى ٢٦ جمادى الاولى ١٣١٧، مهر بيضى شكل باقلم نستعليق، محمد الحسينى ١٣١٤

ثقه السلطان، مهر بیضی شکل با قلم نستعلیق امین دفتر، مهر بیضی شکل با قلم نستعلیق اعتضاد دفتر

۲۰. از قراریکه از متن ورقه مسطوره نوشته شده است از مقرب الخاقان اسداله

خان یاور اقرار شنیدم صحیح است. مهر بیضی شکل با قلم نستعلیق، لطف اله

۲۱. قد اعترف الواقف المعظم بما فيه لدى، مهر بیضی شکل با قلم نستعلیق،

یتوکل علی الله عبدالرسول

۲۲. اعترف الواقف المعظم المحرم الموفق بكافه ما نسب لدى في الورقة لدى

الاحقر، مهر بیضی شکل با قلم نستعلیق، محمد الحسيني امين الرعايا ۱۳۱۴

۲۳. اقل الحاج ابن مرحوم مراد محمد تقی زنجانی، مهر بیضی شکل با قلم

نستعلیق، علی تقی ۱۳۱۶

۲۴. قد اعترف الواقف المعظم باتمام سطر في المتن لدى في شهر جمادى الاولى،

مهر بیضی شکل با قلم نستعلیق، محمد رضا ۱۳۰۷

۲۵. مضمون متن اقرار صریح شنیده شد صحیح است، مهر بیضی شکل با قلم

نستعلیق، خسرو

۲۶. قد اعترف الواقف الموفق ایده اله بجميع ما سطر في الورقة لدى في سابع

عشرين في شهر جمادى الاولى سنة ۱۳۱۷، مهر بیضی شکل با قلم نستعلیق عبده ///

۲۷. اقرار شنیدم، مهر بیضی شکل با قلم نستعلیق، عبدالصمد

۲۸. اقرار شنیدم صحیح است، مهر بیضی شکل با قلم نستعلیق سلام علی ابراهیم،

مهر بیضی شکل با قلم نستعلیق عبده بنخشعلی

۲۹. اعترف الواقف الموفق بمارقم لدى اقل حاجی خلف المرحوم حاجی نصراله،

مهر بیضی شکل با قلم نستعلیق، محمد باقر ۱۳۱۷

۳۰. اعترف الواقف الموفق بما اقل عبد حاجی صراف زنجانی صحیح است، مهر

بیضی شکل با قلم ثلاث عبدالمناقب

۳۱. از قراریکه مرقوم شده است صحیح است، مهر بیضی شکل با قلم نستعلیق،

فضل اله ابن رحمت اله ۱۲۸۳

۳۲. مهر بیضی شکل با قلم نستعلیق، یا امام محمد باقر ۱۳۰۰

۳۳. حاجی محمد طهرانی، مهر بیضی شکل با قلم نستعلیق، اشرف الانبیاء محمد ۱۲۹۹

۳۴. صحیح است ابن مرحوم آقا فضلعلی زنجانی، مهر بیضی شکل با قلم

نستعلیق، سلام علی ابراهیم

(با تشکر از آقای بهمن خطیبی که این سند را در اختیار اینجانب قرار دادند).

وضعیت موقوفه در حال حاضر:

۱۱۱ طی بررسی انجام شده در خصوص وضعیت موقوفه، متأسفانه بلا استفاده بوده و طبق وقفنامه عمل نمی شود.

مهر های هامش:

ردیف	تصویر مهر	سجع مهر	صاحب مهر
۱		نصرالله	میرزا نصراله ابن حاج میرزا عبدالرحیم از روحانیون به نام زنجان ملقب به شیخ الاسلام
۲		محمد الحسینی ۱۳۰۰	-
۳		الملک لاله الا الله الحق المبین محمدحسن	-
۴		العبد الراجی خلیل	حاج خلیل ابن حاج عبدالجلیل متولد ۱۲۷۵ هـ. ق در زنجان از بزرگان خاندان خطیبی های زنجان
۵		عبده الراجی احمد الحسینی	-
۶		ضیاء الدین ابن محمد رحیم	-
۷		هدایت الله الموسوی	هدایت الله موسوی از خاندان میرزایی های زنجان

ردیف	تصویر مهر	سجع مهر	صاحب مهر
۸		محمود الحسینی ۱۳۱۴	-
۹		ابوالحسن	-
۱۰		عبده محسن الموسوی	از فرزندان میرزا ابوالقاسم میرزایی زنجانی
۱۱		یا ابا عبدالله الحسین	-
۱۲		ملک التجار	میر هدایت الله ملک التجار از تاجران بزرگ زنجان
۱۳		یا اسدالله الغالب	-
۱۴		محمد هاشم الشریف ۱۳۰۳	آقا محمد هاشم شریف العلماء فرزند حاج مهدی قلی خطیبی از مالکین زنجان و شاگرد ملا علی قارپوزآبادی که خود از بزرگترین واقفان زنجان است.
۱۵		سیف الدین	-
۱۶		ثقه السلطان	-
۱۷		اعتضاد دفتر	-
۱۸		لطف الله	از خاندان شیخ الاسلام زنجان
۱۹		الراجی جلال الدین ۱۳۰۱	-
۲۰		الوائق بالله الغنی عبده محمد نبی	-

ردیف	تصویر مهر	سجع مهر	صاحب مهر
۲۱		عاصم السلطان	میرزا یوسف خان عاصم سلطان از خاندان صفوی
۲۲		المتوکل علی الله عبدالرسول	حاجی عبدالرسول ابن حاج عبدالحسین تاجر زنجان بزرگ خاندان خطیبی های زنجان
۲۳		محمدالحسینی امین الرعايا	فرزند حاجی میر بهاء الدین که موقوفات بسیاری در زنجان دارد.
۲۴		علی نقی ۱۳۰۶	-
۲۵		خسرو	-
۲۶		محمد رضا ۱۳۰۷	-
۲۷		عبدالصمد	عبدالصمد دیزجی از مدرسین حوزه علمیه زنجان در دوره قاجار
۲۸		عبدالمنقاب	-
۲۹		محمدباقر	-
۳۰		عبدالراجی بخشعلی	-
۳۱		سلام علی ابراهیم	-
۳۲		فضل الله ابن رحمت الله ۱۲۸۳	-
۳۳		یا امام محمد باقر ۱۳۰۳	-
۳۴		اشرف الانبیاء محمد ۱۲۹۹	-

پی نوشت‌ها:

۱. کارشناس ارشد باستان شناسی گرایش اسلامی، پژوهشگر اسناد و متون و کتیبه‌های اسلامی اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان زنجان.
۲. بخشی از حدیث کساء یعنی وجود مبارک پیامبر ﷺ، حضرت علی ﷺ، امام حسن مجتبی ﷺ، امام حسین ﷺ و حضرت فاطمه زهرا ﷺ
۳. اسداله خان یاور توپخانه فرزند حاجی محمد شریف خان استاجلو (داماد حاج عبدالحسین تاجر زنجانی) از خاندان ناصر نظام خدیوی (متاسفانه از ایشان عکسی در دسترس نیست).
۴. ملصق: به هم چسبیده
۵. سوق: بازار در زبان عربی
۶. تنگوزئیل: از ماه‌های ترکی به معنای سال خوک